

Рецензія:

**MIKULOVSKÉ KOLEJNÍ KABINETY POMOCNÝCH
VĚD HISTORICKÝCH, III.
Z POZNATKŮ, VÝZKUMNÝCH PROJEKTŮ, PERSPEKTIVA
“KONFRONTACI” V POMOCNÝCH VĚDÁCH HISTORICKÝCH,
ED. KAREL MARÁZ. BRNO, 2020. 281 s.**

Віталій ПЕРКУН

Інститут історії України НАН України,
відділ спеціальних галузей історичної науки
та електронних інформаційних ресурсів
вул. Грушевського 4, Київ 01001, Україна
orantus@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1363-4427>

Не так часто, якщо не сказати зовсім рідко, в українській історіографії з'являється інформація про розвиток допоміжних історичних дисциплін у Чеській Республіці¹. І це тоді, коли чеські землі, перебуваючи у складі Австрійської імперії (де, нагадаємо, свого часу було створено одну з найважливіших наукових інституцій, яка ставила за мету розвиток джерелознавчих дисциплін – *Österreichische Geschichtsforschung*), були одними із центрів їх розвитку: ще у 1784 р. в Празькому університеті було створено катедру допоміжних історичних наук².

Імпонує і сучасний доробок чеських істориків на цій ниві. Навіть побіжний огляд полиць книгарень Чехії із осібно виділеною рубрикою (*sic!*) *potomné vědy historické* дає можливість ознайомитися із репертуаром тем, проблем і рівнем досліджень у цій царині в чеській історіографії. Останнє десятиліття позначене науковою активністю нового покоління чеських істориків, які здобули відповідний фах у 1990-х – на початку 2000-х рр. Продовжуючи традиції своїх попередників, вони ставлять та розв'язують нові завдання, фокусують увагу на нових джерелах, методах студій, активно реалізують міжнародні наукові проекти. Карель Маразá³,

¹ Свого часу автор звернув увагу українського читача на наступні видання чеських колег: Віталій Перкун, [Рец. на публ.]: Bolom-Kotari M. Rečeti hradiských premonstrátů v pozdním středověku a raném novověku. Červený Kostelec, 2015. 349 s., *Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін* CCLXXI. (Львів, 2018): 814–818; Його ж: [Рец. на публ.] Hana Pátková, Česká Středověká Paleografie, Vedute, České Budějovice 2008, 278 ss., il., *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики* 22–23. (Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013): 662–664.

² *200 let pomocných věd historických na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze*. (Praha, 1988).

³ Karel Maráz, *Sfragistika: studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*. (Brno, 2014).

Мартіна Боллом-Котарі, Якуб Зухара⁴ та ін. добре знані не лише як автори монографій та статей, але й як організатори та ініціатори низки наукових конференцій, координатори співпраці поміж істориками як у себе на батьківщині, так й поза її межами.

Одним із просторів розвитку допоміжних історичних дисциплін у Чехії стала нова ініціатива д-ра Кареля Маразá по організації щорічних конференцій у невеличкому місті на кордоні із Австрією Мікулові під назвою *Кабінети допоміжних історичних дисциплін Мікуловської колегії*. Місце зустрічей – приміщення давньої гімназії оо. піярів, де нині знаходиться світська середня школа. Та й сам Мікулов – це давнє історичне мальовниче місто, що цілком надається для реалізації відповідних наукових ініціатив. До речі, у Польщі подібну функцію виконує м. Казімеж Дольни, де проходять конференції з допоміжних історичних дисциплін ще від 1970-х рр., та Цьонжень, де у давньому Палаці познанських єпископів від другого десятиліття XXI ст. відбуваються Сфрагістичні Форуми.

У 2020 р. вийшла друком збірка статей, виголошених на третій науковій сесії в Мікулові 6 листопада 2018 р. Книга вміщує 9 статей. У *передмові* до неї Роман Павлачка (Roman Pavlačka) звертає увагу на важливість того факту, що згадані *Кабінети* провадяться у гімназії в Мікулові. Конференції науковців у стінах цього середнього навчального закладу важливі для його учнів, оскільки ті можуть відчути загальну атмосферу наукових доповідей, дискусій, доторкнутися таким чином до світу високої культури та науки. Не випадково автор згадує і гасло піярів – *Pietas et Litterae, Благочестя та Освіченість*, яке повинно супроводжувати тих, кому належить продовжувати славні традиції попередників.

У *вступному слові* Карел Маразá вказав на зв'язок Мікуловської ініціативи із відомим чеським істориком Джобом Феліксом Добнером, що вперше у тамтешній історіографії застосував критичний метод роботи із джерелами. Цей дослідник дипломатики, палеографії, сфрагістики, нумізматики, генеалогії, історичної топографії, нарративних джерел у середині XVIII ст. викладав у згаданому колегіумі піярів у Мікулові. Відповідно відсилаючися до зусиль та доробку цього вченого Карел Маразá та його колеги вирішили назвати підготовану за результатами конференції колективну монографію *“Про знання, дослідницькі проекти, перспективи та “конфронтації” у допоміжних історичних науках”*.

Перейдемо до огляду окремих частин даної монографії. Карел Маразá у статті *“Розенберзькі епістолярні, паперові та печаткові фальсифікати XV ст. у контексті інтердисциплінарних знань та видань моравських позовів”* акцентує увагу на нових можливостях у розвитку допоміжних історичних

⁴ Martina Bolom-Kotari, i Jakob Zouhar, “*Cogito, scribo, spero*”, *Cogito, scribo, spero. Auxiliary Historical Sciences in Central Europe at the Outset of the 21st Century*”, Martina Bolom-Kotari, Jakub Zouhar eds. (Hradec Králové, 2012).

дисциплін. Йдеться не лише про використання нових технічних здобутків, але й ті можливості, котрі дають сучасні природничі науки, для прикладу, для сфрагістики. Як наголошує К. Марáz, природознавчі знання потрібні при виданні дипломатичних джерел. Зокрема, інфрачервоні лампи варто використовувати для визначення числа палімпсестів, а походження та склад воску печаток та інкаусту варто з'ясувати за допомогою рентгенофлуоресцентного аналізу. (Принагідно відмітимо, що автор цих рядків ще у 2010 р. на сфрагістичній конференції у Києві наголошував на потребі проведення хімічного аналізу печаткових матриць та відтисків, що тоді не викликало жодного зацікавлення у присутніх). Окрім цього, К. Марáz вказує, що при виданні джерел варто звертатися і до того поступу, котрі у наші дні досягнуто у методах археографії.

Дві статті стосуються новітньої дипломатики. *Крістіна Ансорговá* (Kristýna Ansorgová) у розвідці “*За працею, до курорту чи на шлюб. Паспортні питання в порядку денному чеського земельного уряду у др.[угій] пол.[овині] XVIII ст.*” звернулася до проблеми видачі паспортів для виїзду із чеських коронних земель у зазначений період. Нагадаємо, що згідно із рішенням імператриці Марії Терези заборонялося виїздити за межі держави без дозволу найвищого земельного представника. Аналіз документів, досліджених авторкою, демонструє цікаві сторони життя активного прошарку тогочасного чеського суспільства, досліджує причини відмови у виїзді за кордон, особливості функціонування бюрократичних інституцій, що розглядали ці документи, змальовує щоденну діяльність їх урядників тощо. Авторка наголошує, що вивчення згаданої проблематики є важливим для з'ясування практичних аспектів, що супроводжували такі подорожі. Йдеться про порядок надання відповідних дозволів та бюрократичні процедури, які відбували подорожуючі при отриманні документів і т. д. Дослідниця з'ясовує, які категорії населення швидше, а ніж інші отримували паспорти для перетину кордону (йшлося про ремісників, купців, шляхту), перераховує інституції, котрі видавали ці документи, відзначаючи, що значну роль при цьому відігравало те, хто саме або з якою метою просив про паспорт. Окремо К. Ансорговá простежує матеріальне та фінансове забезпечення подорожуючих, наголошує, що відповідні документи є добрим джерелом для з'ясування відомостей щодо членів їхніх родин.

Ленка Мартінкова (Lenka Martínková) у матеріалі “*Консигторська канцелярія у Чеських Будейовіцях та її письмова продукція в 1785–1885 рр.*” досліджує особливості функціонування цієї інституції. Церква, яка у той час підпорядковувалася абсолютистській державі, після конкордату імперії з Римом (1855 р.) поступово отримує більшу автономію. Дослідниця вказує на ті обов'язки, котрі держава покладала на церкви в дієцезіях. Йшлося, зокрема, про піклування про моральний та культурний стан, соціальну опіку, інформування парафіян про потреби гігієни, охорони культурних пам'яток, запровадження парафіяльних бібліотек, ведення запису важливих подій тощо. У статті доволі добре простежено, як життя тогочасної церкви, її ритм залежав від законодавчих

ініціатив влади щодо обов'язків церковних інституцій, як демографія впливала на зростання та розширення поля їх діяльності. Авторка докладно описала функції та повноваження інтелектуальної серцевини консисторії – канцлера, генерального вікарія, секретаря (заступника канцлера), умови їх праці та життя. Так, низькі заробітки консисторських та канцелярських урядників змушували їх, попри заборону єпископа, займатися підробітками, приміром, працювати юридичними радниками, агентами сторін суперечок та конфліктів. Лібералізація та модернізація суспільного життя після потрясінь французької революції 1789 р. поступово змінювала усталені традиції католицької церкви в імперії Габсбургів. Починаючи від 1845 р., пише авторка, єпископами ставали особи не лише шляхетського походження.

Через дослідження системи церковних інституцій демонструються й механізми секуляризаційних змін в імперії, те, як саме держава поступово переймала право опіки над суспільством у свої руки. Дослідниця вказує і на ті виклики, які виникали перед тогочасною церквою, зокрема, алкоголізм поміж дієцезійного кліру, недотримання засад celibату тощо. Як бачимо, не має нічого нового під сонцем. У кінці статті авторка подає взірці окремих сигнурвань (підписів) документів консисторськими урядниками, секретарями та канцлерами. Такий метод публікації характерний для чеських істориків: у них традиційно поширені палеографічні альбоми, що уможливають детальне вивчення письма канцелярій.

Цікавим є матеріал *Marie Плевовой* (Marie Plevová) “*Папські документи в процесі призначення на єпископський уряд у Брно від початку до 1946 р.*”, з якого дізнаємося про обставини, що впливали на вибір тамтешнього єпархіального керівника у різні часи. Судячи по назві, цікавою мала б стати й стаття Карела Шелле (Karel Schelle) “*Минуле, сучасність та майбутнє правничої археології*”. Однак автор обмежився дослідженням історіографії питання, відповідних наукових ініціатив з кінця 1990-х рр., зокрема, співпраці чеських істориків із віденськими науковими осередками. Як вказує автор, активізація таких контактів не зацікавила молодшу генерацію дослідників. Звідси – невтішний висновок: минуле правничої археології – цікаве, сучасність – ніяка, майбутнє – незрозуміле. Недоліком згаданої публікації є, на нашу думку, надмірна лаконічність у з'ясуванні низки наукових ініціатив чеських дослідників, зокрема тих, що їх реалізує (реалізовував) юридичний факультет Університету Масарика (Брно), з'ясуванні змісту співпраці згаданого факультету із Європейським товариством правничої історії (*The European Society for History of Law*) тощо. Виникає питання: чому все ж таки такий напрямок студій не зацікавлює молодих дослідників? Чи йдеться про відсутність жодних (дослівно?) напрацювань на цій ниві молодих вчених, а чи вони не носять масовий характер? Додамо, що в українському історичному та правничому наративі поняття *правничої археології* не фігурує. Згадана дисципліна, котра є допоміжною по відношенню до історії держави та права, вивчає ознаки, знаки та символи влади,

предмети та об'єкти, які мали стосунок до створення окремих правових норм тощо. На відміну від європейських наукових шкіл, правнича археологія як окрема дисципліна в українській історіографії не згадується. У вітчизняній науковій практиці їй завдання почасти виконують геральдика, вексилологія, сфрагістика, нумізматики, зброєзнавство.

Злата Герсдорфова (Zlata Gersdorfová) у статті “*Предикати панів із Крумлова. “Суперечки” історії з археологією та допоміжними історичними науками*” аналізує територіальні придомки шляхти, котрі часто не відповідали реальному статусу власності на ту чи іншу місцевість. Авторка демонструє, як насправді повинна виглядати інтердисциплінарність у науці, коли вирішення однієї проблеми, приміром, ономастичної, вимагає використання низки допоміжних історичних дисциплін та суміжних наук. Можемо вказати, що згадана публікація важлива з огляду на її дидактичне значення. Її опрацювання на практичних заняттях зі студентами може проілюструвати, як варто осмислювати конкретні наукові проблеми. Авторка наводить низку цікавих прикладів, зокрема, як археологічні дані не співвідносяться із писемними та подає рекомендації, як варто застосовувати у такій ситуації *modus operandi*.

Дві статті у монографії присвячено сфрагістиці. “*Habent sua fata sigilla...*” – так Ян Ганоусек (Jan Hanousek) резюмує свою публікацію про сфрагістичну збірку Аугуста Седлачка, що нині знаходиться у фондах катедри допоміжних історичних наук та архівістики філософського факультету Карлового університету в Празі. Складнощі з ідентифікацією матеріалів, їх *curriculum vitae* – все це проливає світло не лише на історію формування сфрагістичних зібрань, але й демонструє хитросплетіння процесів, які впливали на генерування історичної пам'яті. Автор цих рядків проаналізував *via aspera* української сфрагістики та здійснив спробу підсумків дотеперішніх досліджень у контексті сучасних наукових викликів.

Завершує збірник стаття К. Мараза про книжковий фонд, який залишили по собі оо. піяри у Мікулові.

Підсумовуючи, вкажемо, що всі статті цієї монографії демонструють, наскільки допоміжні історичні дисципліни пов'язані поміж собою і наскільки вони потребують одна одну.

Зрештою, аналіз згаданої книги схиляє й до декількох рефлексій, які стосуються українського наукового подвір'я. Важливим викликом для українських істориків стає потреба налагодження безпосередніх контактів із європейськими науковими осередками. Необхідно це, аби вони були в контексті актуальних закордонних наукових досліджень. Подальша герметичність українського наукового середовища, попри його *noles-volens* присутність (конференції, наукові стипендії, стажування) у європейських та американських інститутах, університетах, висуває на порядок дня потребу в отриманні розуміння розвитку історичної творчості у тих наукових середовищах, де не були перервані ані традиції, ані методологічний поступ. Контакти між вітчизняними та

закордонними науковцями все ще недостатні задля системної якісної зміни фахової кондиції українського історика. Вихід поза український постмарксистський національний позитивізм (який, на жаль, домінує в українській історіографії) дозволить свіжим оком поглянути на предмет вивчення, на власні методологічні інструменти, схилитиме до ревізій, рефлексій, до компаративістичного підходу, що уможливить у подальшому синтетичне розуміння минулого у сув'язі причин, культурно-цивілізаційних контекстів, окреслення спільного та відмінного у тих чи інших традиціях, спільнотах, інституціях, явищах. Врешті, до віднаходження нових дослідницьких полів, які представлять іншу (глибшу, ширшу, протилежну, альтернативнішу) історичну, культурну, цивілізаційну перспективу.

Ахіллесовою п'ятою як цього видання, так і подібних інших є подання ілюстрацій (як правило, фото) документів, печаток у чорно-білому форматі. Наразі більшість істориків⁵ ще не вповні усвідомили, наскільки важливо не лише якісно передати особливості джерела з точки зору його читабельності та чіткості, але й представити його у тому кольорі, в якому він на сьогодні постає перед дослідником. Прикрим непорозумінням варто вважати у змісті книги відсутність прізвищ авторів поряд із назвами статей. І на завершення. Важливим завданням повинно стати систематичне поповнення закордонними виданнями вітчизняних наукових бібліотек, аби досвід західних колег використовувався в українських наукових студіях.

Рецензія надійшла до редколегії 25.11.2021

Рецензія прийнята до друку 21.03.2022

⁵ Втім, з кожним роком число праць, у яких присутні кольорові репродукції документів, зростає. Докладніше про питання значимості кольору в історичних студіях див.: Мішель Пастуро, *Кольори наших споминів*, переклав А. Репа. (Київ, 2020), 98–106 та ін.